

מבט אל תוך החוויות היומיומיות של פעוטות ישראלים בבתיהם*

סלביה קמוביץ הראבן

מבוא:

עבודה זו בוחנת כיצד משתקפים תסריטים התפתחותיים וערכים תרבותיים בחוויות הימיומיות של ילדים ישראלים בני שנתיים. 11 משפחות ילידות הארץ, לא-דתיות, השתתפו במחקר, אשר נערך בירושלים, כפר סבא ושהם בין ינואר ליוני 1999.

בשנים האחרונות מתרבים המחקרים והתיאוריות אודות הקשר בין תרבות לבין גידול ילדים (Bronfenbrenner, 1979, 1986; Goodnow, 1990; Greenfield, 1994; Lamb & Hwang, 1996; Super & Harkness, 1986). מחקרים אלה שותפים לטענה כי התפתחות וגידול ילדים אינם תופעות אוניברסליות אלא תלויות תרבות, והבנתן מחייבת בחינה של ההקשר התרבותי בו גדל הילד.

בהישען על מחקרים אלה, עבודה זו מניחה שלתרבות, עמדות ואמונות של הורים ישראלים השפעה על דרכי גידול ילדיהם, ועל ההתנסויות של הילדים. בפרט, העבודה מתארת כיצד משפיעים ערכים אינדיבידואליסטים של החברה הישראלית על חוויותיהם ועל ניצול שעות הפנאי של פעוטות ישראלים בבתיהם.

הקבוצה בה מתמקד מחקר זה היא אוכלוסיית יהודים ילידי הארץ, לא דתיים, ממעמד סוציו-אקונומי בינוני ומעלה. בבחירת המדגם לא היתה התייחסות למוצא העדתי של דור הסבים (המהגרים). באמצעות תצפיות בילדים ומשפחותיהם וראיונות עם הורים, זוהו ביטויים של תרבות ההורים אשר משתקפים בחיי היומיום של הפעוטות.

מאפיינים תרבותיים של אוכלוסיית המדגם:

חוקרים רבים מבחינים בין תרבויות עם אוריינטציה אינדיבידואליסטית, עם דגש על עצמאות הפרט, לבין אלו המדגישות את הקולקטיב, או תלות-הדדית בין חברים (Greenfield, 1994; Kagitcibasi, 1999; Kim et al., 1994). לטענת חוקרים אלה, אבחנה זו עשויה להוות מִמד אוניברסלי לשונות בין תרבויות, ולסייע בהבנת התפתחות ילדים בתרבויות שונות (Kagitcibasi, 1996).

אינדיבידואליזם מדגיש ערכים כגון חירות, עצמאות, מימוש עצמי, אושר אישי וייחוד הפרט. בתרבות אינדיבידואליסטית יחסי הגומלין בין החברים מבוססים על עקרונות של שוויון, נפרדות, ואי-התערבות, וכן על מנגנונים רציונליים וממוסדים של חוקים וחוזים. בנוסף, ערך רב מיוחס לחשיבה ביקורתית ולידע (Kim et al., 1994; Mundy-Castle, 1974).

* עבודה זו מבוססת על מחקר שדה של המחברת יחד עם מיכל דהן.

קולקטיביזם מתייחס לתרבויות עם גבולות קבוצתיים מובחנים וברורים. הדגש מושם על שייכות לכלל ועל יחסי "אנחנו – הם". בתרבויות קולקטיביסטיות מיוחסת חשיבות רבה להרמוניה קבוצתית ולרווחת הכלל, ופחות למימוש העצמי של הפרט. כמו כן, לידע חברתי – כיצד להתנהג על פי נורמות הקבוצה – ערך רב, במקרים רבים אף יותר מידע טכנולוגי, אשר נתפש כאיום על מקורות הסמכות המסורתיים של התרבות (Kim et al., 1994; Tobin, Wu, & Davidson, 1989).

כתבי סוציולוגים ואנשי חינוך מקומיים מתארים, ואף משקפים, את המאפיינים התרבותיים של החברה הישראלית בת זמננו (אזרחי, 1996; אקרמן ושות', 1985):

שחר (1963) טוען שמאז הקמתה, החברה הישראלית המודרנית עוברת תהליך של אינדיבידואליזציה, אשר מתבטא הן במישור של הפרט, והן במישור של הקבוצה. ואילו שפירא (1977) מציין שככל שרמת הפרט גבוהה יותר, גוברת האוטונומיה התפקודית שלו ולכן גם נטייתו לאינדיבידואליזם.

"הד הגן", ביטאון מקצועי העוסק בחינוך לגיל הרך בישראל, מרבה לפרסם מאמרים העוסקים בממצאי מחקרים פסיכולוגיים ("המדע של הפרט"). רבים ממאמריו עוסקים בנושאים כגון חינוך לעצמאות ואוטונומיה, הכנה לבית הספר, דמוקרטיה ואוריינות.

כמו כן, ריבוי ספרי היעוץ, חוגי ההעשרה לגיל הרך, ותכניות ההדרכה וההתערבות להורים (מדורי עיתונות וספרי ייעוץ פופולאריים אשר מתבססים על מחקריהם של פסיכולוגים מערביים; לימוד אנגלית ומחשבים לגיל טרום-בי"ס; תכניות "הטף" ו"האתג"ר", ביה"ס להורים של מכון אדלר, ועוד) משקפים אף הם את המגמה של הורים ישראלים להיעזר בסמכות חיצונית ומקצועית על מנת להבטיח לילדיהם הצלחה בחיים.

תיאוריות אודות הקשר בין תרבות וגידול ילדים:

המודל האקולוגי של Bronfenbrenner (1979, 1986) מתמקד באדם המתפתח, בסביבתו, וביחסי הגומלין בין האדם לבין הסביבה. Bronfenbrenner תיאר את הסביבה האקולוגית של האדם כמעגלים קונצנטריים, כאשר הפרט עומד במרכזם. טענתו העיקרית היא שזיהוי והבנה של יחסי הגומלין בין מעגלי הסביבה של הילד (אופי הילד, משפחתו, מסגרות חינוך, מקום עבודת הוריו, שכונת מגוריו, מדיניות ממשלתית, תרבות וערכים וכו'), חיוניים בכדי להבין את התפתחות הילד.

בהסתמך על הפרדיגמה של Bronfenbrenner, חוקרים רבים עסקו בהשוואת חוויות והתפתחות ילדים בתרבויות שונות. במטרה לסייע בהמשגת השוואות מעין אלו, Greenfield (1994) מציעה מודל קונצפטואלי להבנת השפעות תרבות על התפתחות ילדים. Greenfield טוענת שטמונות בערכי הורים מטרות התפתחותיות תלויות תרבותם, אשר מהוות תסריטים התפתחותיים

לחיברות בין-דורית (עמ' 3). לטענתה, תסריטים אלה "שורדים" לאורך דורות, גם כאשר הנסיבות החיצוניות של חיי המשפחה משתנות בעקבות תופעות כגון הגירה או קידמה טכנולוגית.

Lamb & Hwang (1996) מציינים את חשיבותם של "דימויי ילדות" בהבנת התפתחות ילדים. דימויים אלה הם הנחות היסוד של מבוגרים לגבי ילדים והגורמים אשר משפיעים על התפתחותם. בין היתר, הדימויים מושפעים מאמונות ועמדות סביב ההשפעה היחסית של תכונות מולדות וסביבה, המידה בה האדם יכול לשנות את טבעו, חשיבותן של חוויות בגיל הרך, ותפקיד הפרט בחברה (עמ' 3).

חוקרים אלה ואחרים מנסים להסביר התפתחות ילדים על ידי בחינת עמדות ואמונות ערכיות של הוריהם. במחקר הנוכחי, נבחן הקשר בין אמונות ההורים (מתוך היכרות עם תרבותם, וכפי שהתבטאו בראיונות אישיים) לבין התנהגויות נצפות של הילדים ומשפחותיהם. בפרט, ניסינו לפרש את הנלמד על-פי הציר של אינדיבידואליזם-קולקטיביזם.

תיאור המשפחות:

נבדקו 11 משפחות בהן שני ההורים ילידי הארץ, לא דתיים, עם לפחות שני ילדים (אך לא יותר מארבעה). מקום מגורי המשפחות: הישובים כפר סבא ושהם, וירושלים (השכונות רמת שרת, מלחה, וקרית היובל). מדגם המשפחות לא נבחר באופן מקרי, אלא דרך היכרות אישית או משנית עם החוקרות.

למעט הורה אחד עם 11 שנות לימוד, לכל ההורים השכלה של לפחות 12 שנות לימוד עם בגרות, כאשר רובם גם רכשו תואר ראשון או שני. רוב ההורים (נשים וגברים כאחד) עובדים במקצועות חופשיים כגון משפטים, מחשבים, עיתונאות, חינוך ומינהל. בכל המשפחות שני ההורים עובדים מחוץ לבית ושותפים בפרנסת המשפחה.

מצבן הסוציו-כלכלי של רוב המשפחות מעל הממוצע הארצי. כמעט כולן גרות בדירות שבבעלותן, והמשפחות מכפר סבא ושהם גרות בבתים פרטיים עם חצר צמודה. לכל הילדים חדרי שינה נפרדים מהוריהם, ולחלקם חדר נוסף למשחקים. כמו כן, בבתים היה שפע של צעצועים, משחקים, ספרים וקלטות וידאו לילדים, וכן רהיטים (שולחנות וכסאות לאוכל וכתיבה) מותאמים לגודלם. היעדר דאגות הישרדות בסיסיות בלט אצל כל משפחות המדגם.

הילדים בהם צפינו היו בני שנתיים עד שנתיים וחצי בזמן המחקר. לכולם לפחות עוד אח/אחות, ולאחד אח תאום. למעט שתי ילדות אשר טופלו באופן פרטני בבתיהן במהלך שעות עבודת ההורים, כל הילדים ביקרו באופן קבוע במסגרות לגיל הרך: משפחתון או מעון-יום. יש לציין כי כמחצית מהורי המדגם שולחים את ילדיהם למסגרות פרטיות, "איכותיות", חלקן עם היבט אידיאולוגי (לדוגמא, גן אנתרופוסופי, או גן הורים), חלקם במרחק-מה מהבית. דבר זה מעיד על נכונותם של ההורים להשקיע כסף ומאמץ בבחירת מסגרת ייחודית לילדיהם, התואמת את השקפתם.

שיטת איסוף הנתונים:

השתמשנו בשלושה כלים במהלך המחקר:

1. תצפיות בבני הבית

אצל כל משפחה נערכו שני ביקורי בית בני שעתיים בשעות אחר-הצהריים, בשני מועדים שונים (סה"כ ארבע שעות). הובהר למשפחות כי המחקר מתמקד במעשים "הרגילים" של פעוטות ישראלים בשעות הפנאי, ובוודאי אינו מתיימר לשפוט התנהגות כלשהי מצד ההורים או ילדיהם. ההורים התבקשו לנהל את חייהם בדרך הטבעית להם, ולא לשנות את התנהגותם או את פעילויות המשפחה עקב הביקור.

במהלך הביקורים נערכו תצפיות מובנות בבני המשפחה, לפי שיטת דגימת זמן (5 דקות תצפית, 5 דקות רישום). ההתנהגויות הנצפות חולקו לחמש קבוצות, כדלקמן:

- אורח רגשית בבית
- ביטויי נורמות תרבותיות
- מעשי הילד
- התייחסות המבוגר אל הילד
- התייחסות המבוגר להבעות רגשיות של הילד

2. ראיונות עם ההורים

ראיונות פתוחים למחצה נערכו עם ההורים (ברוב המקרים עם האם בלבד, מאחר ואב המשפחה לא נכח בזמן התצפית). ההורים התבקשו לתאר תכונות חיוביות ושליליות של ילדיהם, ולספר על חלוקת התפקידים בתוך המשפחה, ציפיותיהם מילדיהם, המטרות ההתפתחותיות שלהם, ודרכי הגידול בהן הם דוגלים.

3. תיאור הסביבה הפיזית של הבית

כן נבדקה הסביבה הפיזית בתוכה חי הפעוט: גודל וצפיפות הבית, חלוקת המרחב, צעצועים ומשחקים, ספרים, רהיטים מותאמים לגילו, שימוש בטכנולוגיה (טלוויזיה, מחשב, וידאו), ועוד.

עיקר הממצאים:

כל משפחה היא עולם ומלואו, והמשפחות שפתחו בפנינו את דלתות בתיהן סיפקו לנו הצצה בלתי אמצעית אל תוך חייהן האינטימיים. חלק מהבתים היו רועשים, שמחים, תוססים; אחרים היו עדינים יותר, שקטים, משרים אווירה של רוגע ושלווה. הורים אחדים הרגישו שמצופה מהם להתנהג בפנינו כ"הורים מוצלחים" (על-פי תפישתם), וניסו להבליט כיצד הם משקיעים בילדיהם וכמה חכמים ומפותחים הפעוטות; אחרים הדגישו את האופי של ילדיהם (שובב, עקשנית,

יצירתי...) או את דרך גידול הילדים החופשית שלהם; ואילו אחרים התנהגו בטבעיות כבר מההתחלה ולא הורגשה שום התייחסות מיוחדת לנוכחותנו.

חשוב להדגיש כאן כי המבנה של אינדיבידואליזם-קולקטיביזם אינו מייצג דיכוטומיה, אלא רצף מורכב. אי לכך, אוריינטציות אינדיבידואליסטיות וקולקטיביסטיות קיימות זו לצד זו בתוך כל אחד מאתנו.

למרות האמור לעיל, במהלך התצפיות חזרו על עצמם התנהגויות וביטויים המשקפים מספר עקרונות מובהקים של תרבות אינדיבידואליסטית. העקרונות הבולטים הם:

- **הילד במרכז (ייחוד הפרט)**
- **דמוקרטיה ושוויון**
- **ידע**
- **תקשורת מילולית**
- **חופש בחירה ועצמאות**
- **השאיפה לאושר**

▪ הילד במרכז

לאורך כל התצפיות עמד הילד במרכז פעילות המשפחה בזמן ביקורנו. למעט פעילויות משותפות בודדות אשר יוזמו על ידי האם (למשל, אפיית עוגת יום הולדת בגן או טיפול שגרתית), שעות הפנאי של המשפחה (בהן הילד היה ער) נוצלו למשחק עם הילד, ולא להצטרפות הילד לעולם המבוגר. לעתים הבילוי קיבל גוון חינוכי (משחקים דידקטים, הרכבות למיניהן, עידוד שינון שמות הצבעים או הצורות), ולעתים אחרות התאפיין על ידי משחק חופשי. אמנם ההורים נבדלו זה מזה במידת מעורבותם בפעילות הילד, אך גם הורים שלא בילו במחיצת הילדים לאורך התצפית לא ציפו מילדיהם להיות שותפים לענייני הבית "של מבוגרים".

עדות נוספת לעקרון זה היא מקום פעילות הילד בשעות הפנאי: כפי שצוין לעיל, לכל ילדי המדגם חדר שינה נפרד, ולחלקם חדר נוסף למשחקים. הפעילות בשעות הפנאי התרחשה יחד עם ההורים באותם חדרים, או בחדרים המשותפים, אליהם הוציא הילד צעצועים מחדרו. במספר בתים בילו בני המשפחה בחצר, ושתי משפחות שאין ברשותן חצר צמודה אף הרחיקו לגן משחקים שכונתי עם הילד, שם בילו יחד בפעילות ילדים מובהקת, עד שעות הערב.

בבתים בהם שהו באותה העת גם אורחים של ההורים, ובזמנים בהם צלצל הטלפון, נטו ההורים לקטוע את שיחתם עם אחרים על מנת להתייחס לילד. למעשה, לא נצפו כלל מצבים בהם ההורים ביקשו מהפעוטות להמתין בשקט בצד או לחכות עד שהמבוגרים יסיימו את ענייניהם.

גם בראיונות הורים בא לידי ביטוי העיקרון של "הילד במרכז". מספר הורים ייחסו את הצלחתם כהורים לנכונותם להשקיע בילדיהם בשעות הפנאי, לספק להם גירויים ולשחק אתם, ולוותר על ענייני הבית או עבודה עד מאוחר בלילה.

▪ דמוקרטיה ושוויון

במהלך תצפיותינו, ראינו מעט מאוד מצבים בהם ההורים אכפו את רצונם על הילד. למעשה, למעט מצבים שאיימו על בטיחות הילדים (ילדה שהתקרבה למכונת כביסה בזמן הפעלתה, ילד שטיפס על מתקן גבוה בגן השעשועים), בלט היעדר היררכיה ברורה בין ההורים לבין הילדים. (אין זה אומר שההורים האמינו בשוויון עם ילדיהם; בראיונות כמעט כולם ציינו את חשיבות היותם "סמכות שיודעת מה טוב לילד ודואגת לו". אך סמכות זו לא באה לידי ביטוי בהפגנות בוטות של כח או שליטה.)

במקרים בהם הורים כן רצו לכוון את ילדיהם, לרוב לא השתמשו בהוראות או ציוויים מפורשים, אלא באסטרטגיות חילופיות: **מתן בחירה** (אמא בעקבות בנה בגן שעשועים: "אתה רוצה פה? לא? אז שם? בסדר, איפה שאתה רוצה"); **הסברים מילוליים** (אמא לילדה שהכניסה פרות לתוך בריכת מים בחצר: "איכס! המים מלוכלכים, לא כדאי לשים בהם את הפרות שלך. אני אשטוף אותם במטבח במים נקיים, כמו המים שכיבדנו את סלביה..."); **טכניקות יצירתיות** שעוזרות לשמור על כבוד הילד (כשילדה אחת רצתה לשפוך כוס מי קרח על עוברים ושבים מתחת לחלון המרפסת, האם הציעה לה תחת זאת להשקות בהם את הפרחים באדניות); או **שיתוף הילד** (הוצע לילדה שלא רצתה לקבל תרופה להחזיק את כף הסירופ לבדה, וגם לתת תרופה מדומה לבובה - כמו שאמא נותנת לה).

הראיונות עם ההורים ביססו אף הם את העקרון של דמוקרטיה ושוויון: רוב ההורים תיארו חלוקת תפקידים שווה, או לפחות זו שנגזרת מנטיות אישיות או אילוצים חיצוניים, בין בני הזוג במשפחה (כל ההורים עובדים מחוץ לבית, וזוגות רבים מתחלקים בטיפול בילדים על-פי מערכת שעות עבודתם).

▪ ידע

רבים מההורים עסקו בפעילות דידקטית עם ילדיהם בזמן ביקורינו: הרכיבו פזלים, הקריאו ספרים, שיחקו יחד במשחקי התאמה ("לוטו", "זכרון"). מעבר לכך, לעתים קרובות עודדו את הילדים לשאול שאלות ושילבו בשיחותיהם עם הילדים נושאים דידקטיים כגון עקרונות פיזיים (כיצד אוספים חול ואבנים במסננת, מה קורה לבצק העוגה כשמוסיפים לו ביצים), חשבון (ספירה, חיבור וחיסור), הכרת שמות של צבעים וצורות, וכו'. מספר הורים גם ציינו שהם שולחים את ילדיהם לחוגי העשרה, או שהגנים בהם הילדים מבלים בבוקר מציעים חוגים כאלה.

הראיונות עם ההורים מבססים אף יותר את חשיבותו של ידע כתסריט התפתחותי: "סקרנות" צוינה על ידי כמה הורים כתכונה חיובית אצל ילדם, וכשהתבקשו לתאר איזה מין אדם הם רוצים שילדם יהיה כשיגדל, מספר הורים העידו כי הם מקווים שילדיהם "יצליחו בלימודים ובעבודה", ושיהיו בעלי "רצון ללמוד ולהתקדם". כשביקשנו מאם אחת לתאר את הדרכים בהן היא מבטיחה הצלחה בלימודים, היא ענתה, "אני מעשירה אותו כמה שאני יכולה, בבית ובחוץ. אני קונה לו המון ספרים ודואגת שיהיו לו תמיד גירויים".

ההורים גם הודו כי נטו להתייעץ בספרי הדרכה להורים כדרך לפתור בעיות יומיומיות עם ילדיהם. לדעתנו, השימוש בספרי ייעוץ והדרכת הורים כמקורות סמכות משקף אף הוא את המקום המרכזי אותו תופס ידע טכנולוגי בחיי המשפחות.

▪ תקשורת מילולית

התצפיות שלנו לוו בהרבה מאד מלל מצד ההורים (ומצד חלק מהילדים, אשר היו מסוגלים לכך). אפילו כשההורים היו עסוקים בעניינים אחרים בבית, הם דאגו לשמור על קשר מילולי עם ילדיהם. כך נוצר מצב בו שעתיים של תצפית, משמע שעתיים של דיבורים.

כמו כן, כפי שצויין לעיל, ההורים השתמשו בהרבה הסברים מילוליים במסגרת טיפול ומשחק, ודאגו לשיים חפצים, פעולות, ורגשות בפני הילדים. בכמה משפחות נשמעו דרישות מפורשות מהילדים לנסח את בקשתם במלים ("מה את רוצה? בייגליה? תגידי ביי-ג-ליה. יופי!"), והורים אחדים נטו להשלים מילים של הפעוטות, כדרך לעידוד הבעה מילולית.

מאידך, במהלך התצפיות ראינו מעט מאד ביטויים של מגע פיזי (נשיקות, ליטופים מזדמנים, חיבוקים) בין ההורים לבין הילדים, למעט רגעי עייפות או מצוקה אצל הפעוטות. גם בעת מצוקה, דברי הרגעה תמיד ליוו את המגע המרגיע.

▪ חופש בחירה ועצמאות

דגש רב הושם על מתן בחירה ועצמאות לילדים. לאורך כל התצפיות, נמנעו ההורים מלהחליט או לעשות עבור הילד את אשר הם האמינו שביכולתו להחליט או לעשות לבד. הדוגמאות לכך רבות: הפעוטות בחרו במה לשחק, גררו לבד צעצועים מחדר לחדר, מזוגו לעצמם שתיה, ערבבו בצק לעוגה, החזירו מגבות למתלים, התרחצו לבד, ועוד.

התערבות ההורים בפעולות אלו היתה מועטה, למעט קריאות עידוד וחיזוקים להתנהגות עצמאית: "תשתמש בפדלים" (לילד שרכב על תלת-אופן); "הרגל הזאת מתאימה לנעל הזאת" (לילד שניסה לבד לנעול סנדלים); "כל הכבוד! את ילדה גדולה!" (לילדה שהורידה לבד מכנסיים); ועוד.

דרכי הגידול שתוארו על ידי ההורים מחזקות אף יותר את העקרון הזה: "אני משתדלת שלא תהיה תלותית"; "אני נותנת לה טווח, שתהיה עצמאית"; "אני לא מגבילה אותה – במודע – כדי לחזק עצמאות". בנוסף, תכונות חיוביות של הילדים בעיני ההורים כללו "עצמאי", "יודעת מה היא אוהבת", "מסתדר לבד".

▪ השאיפה לאושר

למרות הבדלי המזג בתוך קבוצת ילדי המחקר, הילדים היו לרוב שמחים וטובי-לב בזמן התצפיות. מקרים של תסכול, אכזבה, או עימותים עם ההורים שאפו לאפס. נשאלת אפוא השאלה: הייתכן כי אוכלוסיה זו של ילדים בני שנתיים באמת מאושרת רוב הזמן? כיצד אנו

מסבירים שבשלב התפתחותי המאופיין בין היתר על ידי השאיפה לאוטונומיה וגיבוש העצמי, ילדים אלה נראו לרוב שמחים ומסופקים?

השערתי לגבי סוגייה זו היא מורכבת: ראשית, התיאור "מסופקים" אכן מאפיין רבים מיחסי הגומלין שנצפו בין הורים לילדים: מעט מאד מפגני כח או סמכות מצד ההורים, הרבה חופש בחירה אצל הילדים, סובלנות מצד ההורים למעשי "חוצפה" אצל הילדים, והיעדר כמעט מוחלט של איסורים או הוראות. למעשה, בשעות הפנאי של ילדים אלה, מסופקים להם סביבה פיזית וטיב אינטראקציה שמצמצמים את ההזדמנויות לחיכוכים או עימותים למינימום.

יתר על כן, במקרים המעטים של בכי או עצבנות, הורים מיהרו "להתנצל" בשם הילד ולהסביר לנו את התנהגותו ("היא כבר עייפה"; "אתמול הוא היה חולה; כנראה שהוא עוד לא יצא מזה").

נראה כי הסבר חלקי לכך טמון בשאיפת ההורים לאושרם של הילדים, אשר באה לידי ביטוי בראיונות שהתנהלו לאחר התצפיות. כמעט כל ההורים ציינו, הן לגבי תכונות חיוביות של ילדיהם כעת, והן בציפיותיהם לגבי הילדים כשיגדלו, ביטויים של אושר: "שתרגיש טוב עם עצמה"; "שמח עם בטחון עצמי"; "מרוצה מעצמה"; "שלם עם כל מה שרוצה, לא מתוסכל"; "שיהיה לה כיף בחיים"; "עם שמחת חיים"; ועוד. וכשהתבקשו לתאר כיצד הם מבטיחים שילדיהם אכן יגדלו בהתאם לציפיות, תשובות ההורים כללו "הולכים על האופי שלה"; "אני מוותרת על מאבקים לא הכרחיים", וכו'.

סינתזה וסיכום:

עבודה זו בוחנת חוויות יומיומיות של פעוטות בישראל, כפי שהן משתקפות דרך הפריזמה של תרבות ההורים. היא מבוססת על מחקר פנומנולוגי, תהליך אשר בא לתאר חוויות יומיומיות של אחרים, ולהצביע על התימות המסתמנות מתוכן. על-ידי ציון התימות הבולטות, מנסה המחקר הפנומנולוגי להבין את מצבו של האחר, ולייחס לו משמעות (Barritt et al., 1983). במקרה שלנו, הפרספקטיבה שנבחרה לייחוס משמעות לחוויות היומיומיות של הפעוטות היא תרבות ההורים, תוך בחינת הציר של אינדיבידואליזם – קולקטיביזם.

בחירת התימות העיקריות דורשת, מטבעה, מידה רבה של פרשנות סובייקטיבית. יתר על כן, בהיות כותבת העבודה שייכת אף היא לחברה הישראלית, קדמה לעבודה זו היכרות אינטימית, אישית, עם התרבות הנבחנת. טמונות בהיכרות זו הבנות והנחות קודמות אשר בוודאי השפיעו על הפרשנות לנצפה.

מעבר לכך, חשוב לציין שוב כי המבנה של אינדיבידואליזם-קולקטיביזם אינו מייצג דיכוטומיה, אלא רצף. קטגוריות דיכוטומיות בוודאי נוחות לניתוח, אך עשויות ליצור תמונה מעוותת וסטריאוטיפית של המציאות. הרי כל חברה, אינדיבידואליסטית ככל שתהיה, מבוססת על מידת-מה של תלות הדדית וקונפורמיות לנורמות הקבוצה. ואכן, בשיחות עם ההורים, נשמעו גם קולות אשר התייחסו למרכיבים של תרבות קולקטיביסטית: הם ציפו מילדיהם להסתדר עם אחרים,

לדעת לוותר, לעזור לזולת, להיות אדם "הגון". וכפי שצויין לעיל, כל ההורים בהחלט ראו את עצמם כמקור של סמכות עבור ילדיהם, ולא ניהלו את בתיהם כדמוקרטיה טהורה.

מעניין גם להתייחס לאלמנטים שלא הופיעו כלל בראיונות או בתצפיות: למשל, ההורים לא השתמשו במפורש במושג הקולקטיביסטי המובהק "כבוד". התנהגותם רמזה כי הם האמינו שאין לצפות לכבוד (או "נימוס") מפעוטות בני שנתיים, אך אין זה אומר, כמובן, שערכים אלה אינם חשובים להם. לעומת זאת, משתמע מכך כי ערך זה לא בא לידי ביטוי בחוויות של פעוטות בני שנתיים.

ההורים גם לא התייחסו במפורש להשתייכות הילד לקבוצה כשתיארו את המטרות ההתפתחותיות שלהם. כאן נשאלת השאלה אם שייכות קבוצתית אינה חשובה להם, או שמא הניחו ההורים שזה מובן מאליו. שוב, הנלמד הוא מידת חשיבות הערך והביטוי שלו בחוויות הילדים, ולא עצם קיומו במערכת הערכים של ההורים.

לסיכום, סבורה אני כי ממצאי המחקר, הנובעים הן מהתצפיות והן משיחות עם ההורים, מראים ביטויים רבים ומשמעותיים של מרכיבים אינדיבידואליסטיים של תרבות ההורים בחוויות היומיומיות של פעוטות בישראל.

הדגש הרב על הפרט ועצמאותו, התאמת הסביבה ופעילות ההורים לעולם הילד, חשיבותם של ידע ותקשורת מילולית, והשאיפה לאושר ליוו את העבודה כמנגינת יסוד בסימפוניה קלאסית: למרות הווריאציות וריבוי כלי הנגינה, מופיע אותו המוטיב המוסיקאלי לאורך היצירה.

במהלך המחקר, למדתי רבות על היצירה כולה. שמעתי אותה מנגינה חוזרת על עצמה בבתים שונים, בערים שונות, אצל בנים ובנות, אמהות ואבות. למדתי לזהות אותה, ולהכיר אותה על כל היבטיה.

אני רוצה להביע את הערכתי למשפחות שפתחו בפנינו את בתיהן ואת ליבן, ובכך אפשרו חוויות למידה זו.

ביבליוגרפיה:

אברמסון, ז. (1993). הדרכת הורים במכון אדלר. גדיש: שנתון לחינוך מבוגרים, כרך א', עמ' 99-108.

אזרחי, י. (1996). האינדיוידואליזם המודרני והחינוך הערכי: מגמות במערב והשלכות על ישראל. מתוך: י. דנילוב, תכנון מדיניות החינוך: ניירות עמדה התשנ"ה. משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית, 9-27.

אקרמן, ו., כרמון, א., צוקר, ד., עורכים. (1985). חינוך בחברה מתהווה: המערכת הישראלית. תל אביב וירושלים: הוצאת הקיבוץ המאוחד, מוסד ון ליר בירושלים.

לומברד, א.ד. (1995). הורים ומשפחה הם שער להצלחה: עבר, הווה ועתיד בתכנית האתג"ר: הדרכת אמהות תכנותית לגיל הרך. ירושלים: האוניברסיטה העברית.

ניר-יניב, נ. (1988). החינוך המשלים בחינוך בגיל הרך. הד הגן, נ"ג(ב), 149-144.

פורמן, מ. (1994). אלימות וצייתנות בגיל הרך: ילדות כמרקחה. הקיבוץ המאוחד, 1994.

רבינוביץ, ד. (1988). 12 משפחות בישראל. תל אביב וירושלים: ספרי תל-אביב, מכון ון ליר בירושלים, הוצאת הקיבוץ המאוחד.

שחר, ב. (1963). תרבות וחברה: עיונים בהלכה ובמעשה של עבודת התרבות בישראל. תל אביב: תרבות וחינוך.

שפירא, י. (1977). הדמוקרטיה בישראל. רמת גן: הוצאת מסדה.

Barritt, L.; Beekman, T.; Bleeker, H.; & Mulderij, K. (1983). A handbook for phenomenological research in education. Ann Arbor: University of Michigan School of Education.

Bronfenbrenner, U. (1979). The ecology of human development. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bronfenbrenner, U. (1986). Ecology of the family as a context for human development: Research perspective. Developmental Psychology, 22, 723-742.

Elon, A. (1971). The Israelis: Founders and sons. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Goodnow, J.J., & Collins, W.A. (1990). Development according to parents: The nature, sources, and consequences of parents' ideas. Hillsdale, NJ: Erlbaum Associates.

Greenfield, P.M. (1994). Independence and interdependence as developmental scripts: Implications for theory, research, and practice. In P. M. Greenfield, & R.R. Cocking (Eds.), Cross-cultural roots of minority child development (pp. 1-37). Hillsdale, NJ: Erlbaum Associates.

Harkness, S., & Super, C.M. (1996). Parents' cultural belief systems. NY: The Guilford Press.

Hertzberg, A. (1976). The Zionist idea. New York: Atheneum.

Kagitcibasi, C. (1996). Family and human development across cultures: A view from the other side. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.

Kagitcibasi, C. (1999). Socialization across cultures: Implications for training and intervention. Keynote speech, conference on From the melting pot ideology to a multi-cultural society, March 15-16, Jerusalem Israel.

Kim, U.; Triandis, H.C.; Kagitcibasi, C.; Sang-Chin, C.; & Yoon, G. (Eds.). (1994). Individualism and collectivism: Theory, method, and applications. Thousand Oaks: Sage Publications.

Lamb, M.E., & Hwang, C.P. (1996). Images of childhood: An introduction. In C.P. Hwang, M.E. Lamb, & I.E. Sigel (Eds.), Images of childhood, (pp. 1-12). NJ: Erlbaum Associates.

Mundy-Castle, A. (1974). Social and technological intelligence in western and non-western cultures. In: S. Pilowsky (Ed.), Cultures in collision (ktabinda). Adelaide: Australian National Association of Mental Health.

Super, C., & Harkness, S. (1986). The developmental niche: A conceptualization of the interface of child and culture. International Journal of Behavioral Development, 9, 545-569.

Tobin, J.; Wu, D.; & Davidson, D. (1989). Preschool in three cultures. New Haven, CT: Yale University Press.